

Конституційний судовий контроль: історичні передумови, філософсько-правові та процесуально-методологічні засади

Н. Шаптала

кандидат юридичних наук,
суддя Конституційного Суду України

Статтю присвячено дослідженню історичних передумов, філософських, правових (юридичних), процесуальних та методологічних засад конституційного судового контролю як важливого елемента загальнодержавного механізму захисту прав, свобод та законних інтересів громадян.

Автор також порушує актуальні, однак недостатньо досліджені проблеми визначення філософсько-правового статусу органу конституційної юрисдикції та методологічних засад формування доказової бази у процесі конституційного провадження.

Ключові слова: доказ, законність, законодавство, конституційний контроль, народний суверенітет, справедливість, суд, право, правосуддя, факт.

У юридичній літературі проблеми, пов'язані із функціонуванням вітчизняного інституту конституційного судового контролю, досліджувалися багатьма вченими, зокрема Ю. Бауліним, В. Бойком, В. Бринцевим, Ю. Грошевим, А. Головіним, М. Гультаєм, Н. Дроздович, А. Дубінським, В. Кампом, Н. Клименко, О. Коні, В. Коноваловою, М. Костицьким, Н. Костицькою-Кушаковою, В. Маляренком, О. Мироненком, М. Михеєнком, М. Погорецьким, Б. Пошвою, П. Рабіновичем, М. Сірим, А. Стрижаком, В. Шаповалом, В. Шепітьком та багатьма іншими.

Проте незважаючи на значну кількість публікацій та наукових праць, окремі актуальні питання, зокрема щодо визначення філософсько-правового статусу органу конституційної юрисдикції та методологічних засад формування доказової бази у процесі конституційного провадження, все ще залишаються мало дослідженими, що певною мірою пояснює наявність колізій та ознак правової невизначеності приписів законодавства, якими врегульовано діяльність Конституційного Суду України (далі — КСУ, Суд) як важливого елемента загальнодержавного механізму захисту прав і основоположних свобод особистості.

Теоретичною основою цього дослідження є праці філософів-правників Античної Греції та Риму, європейського Середньовіччя та Нового часу, історичні пам'ятки права, праці вітчизняних та іноземних науковців у галузі філософії та права, вітчизняні нормативно-правові акти та загальновизнані акти міжнародного права.

Метою є винайдення системи заходів щодо:

- визначення філософсько-правового змісту конституційного судового контролю як багатогранної філософсько-правової категорії;
- осмислення методологічних та процесуальних засад його застосування;
- виявлення залежностей між структурно-функціональною специфікою інституту судового контролю та характерними ознаками суспільних відносин в основних сферах життєдіяльності соціуму.

Питаннями необхідності запровадження контролю за діями влади з метою запобігання її свавіллю опікувалися видатні представники філософської думки протягом усього періоду розвитку людської цивілізації.

Зокрема, концепцію виокремлення судової влади серед інших видів державної влади, за якою «ні законодавці, ні виконавці не повинні мати ніяких повноважень стосовно суддів, які, у свою чергу, виконують функцію контролю, зокрема, шляхом перевірки законності їх дій і рішень», відстоював свого часу ще Аристотель¹.

За часів європейського Середньовіччя найбільш повно цю концепцію розвив Ш.-Л. Монтеск'є, який «сформулював три основні ознаки судової влади: незалежність, законність та справедливість, що передбачають її керування єдиними для всіх законами, визнаними справедливими більшістю суспільства»².

У сучасному цивілізованому суспільстві принцип незалежності суддів з огляду на свою значущість знайшов закріплення у таких загально визнаних актах міжнародного права, як Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року³, Основні принципи незалежності судових органів, схвалені резолюціями Генеральної Асамблеї ООН 40/32 від 29 листопада 1985 року та 40/146 від 13 грудня 1985 року⁴, Європейська хартія про статус суддів від 10 липня 1998 року⁵, Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року № (2010) 12⁶ тощо.

Як слушно зауважує суддя КСУ у відставці М. Козюбра, «чим вищий в країні авторитет суду і правосуддя, чим більшу незалежність має суд у взаємовідносинах із законодавчою і виконавчою владою, тим вищий рівень правосвідомості і демократичності самої держави, тим надійніше захищені від можливих посягань права і свободи людей»⁷.

Водночас слід зазначити, що поряд із концепцією виокремлення незалежної судової влади широкого розповсюдження свого часу отримала й концепція так званого «народного суверенітету».

Як зазначав один із її прихильників Й. Фіхте⁸, «щоб народний суверенітет не залишився порожньою фразою і уряд суворо підпорядковувався закону та про-

¹ Аристотель. Політика / Аристотель // Сочинения : в 4 т. — М., 1983. — Т. 4. — 618 с.

² Монтеск'є Ш.-Л. О духе законов / Ш.-Л. Монтеск'є. — М., 1999. — 672 с.

³ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. — 1998. — № 13; 2006. — № 32.

⁴ Міжнародні стандарти незалежності суддів : збірка документів. — К. : Поліграф-Експрес, 2008. — С. 19–21.

⁵ Європейська хартія про статус суддів від 10 липня 1998 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://court.gov.ua/userfiles/05.pdf>

⁶ Рекомендація Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки від 17 листопада 2010 року № (2010) 12 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : [www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/7442A47E8B0B374B9C2257D8700495F8B](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/7442A47E8B0B374B9C2257D8700495F8B)

⁷ Козюбра М. І. Принцип верховенства права і судова влада / М. І. Козюбра // Наукові записки НаУКМА. — 2011. — Т. 116. — С. 3–8.

⁸ Йоганн Готтліб Фіхте (нім. *Johann Gottlieb Fichte*; 1762–1814) — німецький філософ, представник німецької класичної філософії (прим. автора).

понував заснувати ефорат — постійну контрольну установу, що наглядає за владою, представники якої — ефори — обираються самим народом та є повноважними зупиняти дії виконавчої влади, якщо побачать в них загрозу правопорядку»¹.

Г. Гегель² вважав, що основну частину середньої ланки суспільства характеризує розвинений інтелект і правова свідомість народних мас, і пропонував такі засоби боротьби з можливим свавіллям і пануванням чиновників, як контроль установ суверенної влади згори і права корпорацій та об'єднань — знизу³.

М. Бакунін⁴ наголошував, що народний контроль над державною владою є найважливішою гарантією забезпечення справи свободи, що виникає в кожній країні залежно від рівня «емансипації суспільства». В усіх країнах, де встановилося представницьке правління, свобода може бути дійсною лише в тому разі, коли є дієвий контроль і нагляд за носіями влади, оскільки влада спроможна зіпсувати найкращих людей⁵.

Із часом у суспільстві визріває думка про те, що з метою запобігання свавіллю з боку влади потрібно запровадити особливий вид контролю за діями та рішеннями всіх трьох гілок влади, який відноситься до розряду конституційного контролю, а не просто законного чи галузевого. «Що ж нам все-таки вигадати, — писав Дж. Медісон⁶, — щоб на практиці забезпечити необхідний поділ законодавчої, виконавчої та судової влади, записаний в конституції? Єдина відповідь, яку можна на це дати: якщо вже всі зовнішні заходи виявляються недостатніми, заповнимо вади, створивши таку внутрішню структуру правління, щоб її складові самі стали засобом утримання кожної на відведеному їй місці. Не беруся повністю розвинути цю важливу думку, але насмілюся висловити кілька загальних міркувань, які, можливо, проллють на неї світло і допоможуть нам скласти правильне судження про принципи та структуру правління, якими вони намічені в проекті конвенту»⁷.

¹ Фіхте Й. Г. Абсолютне обґрунтування права в дійсності / Й. Г. Фіхте ; пер. з нім. В. Абашнік // Практична філософія та правовий порядок : зб. наук. ст. — Х. : Центр Освітніх Ініціатив, 2000. — С. 331–334.

² Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (нім. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel*; 1770–1831) — німецький філософ XIX століття, який створив систематичну теорію діалектики. Її центральне поняття — розвиток — характеристика діяльності світового духу, його надрухи в царині чистої думки у висхідному ряду чимраз конкретніших категорій (прим. автора).

³ Гегель Г. В. Ф. Феноменологія духу / Г. В. Ф. Гегель ; пер. з нім. П. Таращук ; наук. ред., пер. Ю. Кушаков. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 548 с.

⁴ Бакунін Михайло Олександрович (1814–1876) — російський політичний діяч, один із головних ідеологів і практиків анархізму (прим. автора).

⁵ Бакунин М. А. Государственность и анархия / М. А. Бакунин. — М. : Книжный Клуб Книговек, 2014. — 704 с.

⁶ Джеймс Медісон молодший (англ. *James Madison Jr.*; 1751–1836) — 4-й Президент США (1809–1817), «Батько» Конституції США (прим. автора).

⁷ Федералист. Политические эссе А. Гамильтона, Дж. Мэдисона и Дж. Джея : пер. с англ. / под общ. ред., с предисл. Н. Н. Яковлева, коммент. О. Л. Степановой. — М. : Издательская группа «Прогресс» — «Литера», 1994. — 592 с.

Конституціоналізм, як писав Ю. Ельстер¹, — передбачає:

- по-перше, незалежність суддів;
- по-друге, наявність інституту конституційного контролю як судової гарантії конституції;
- по-третє, конституція не може тлумачитися політичними органами та партіями;
- по-четверте, конституція може бути змінена тільки за певною процедурою, яка відповідає встановленій конституційній моделі та забезпечує її жорсткість і верховенство стосовно інших правових актів².

Хоча виникнення конституційного контролю інколи відносять до часів Священної Римської Імперії³, більшість учених дотримується думки, що часом народження конституційної юстиції слід вважати початок XIX століття. Ідеться про так звану «справу Мербері проти Медісона», що розглядалася Верховним Судом США у 1803 році. У рішення за цією справою було покладено принцип «будь-який закон, що суперечить конституції, є нікчемним», який у подальшому став основою філософсько-правової доктрини і практики конституційного контролю⁴.

У спеціальній літературі в галузі конституційного права зазначається, що існують три основні теорії обґрунтування конституційного контролю:

- органічна, згідно з якою конституція — це акт установчої влади; акти органів, які передбачені конституцією і мають владу, не повинні суперечити актам установчої влади;
- інституційна, яка виходить із того, що конституція встановлює «правила гри» для органів влади, жоден із яких не повинен зазіхати на повноваження іншого;
- природно-правова (суспільного договору), яка ґрунтується на тому, що конституція встановлює правила для керуючих і керованих, перш за все гарантії прав людини і громадянина, і конституційний контроль покликаний стежити за їх дотриманням⁵.

Концепція європейської моделі конституційного контролю була розроблена Г. Кельзенем⁶. Її головна відмінність від американської полягає в тому, що конституційне правосуддя здійснюється не судами загальної юрисдикції, а спеціалізованим органом. «Г. Кельзен, — зазначає П. Стецюк, — доводив, що заснування

¹ Юн Ельстер (норв. *Jon Elster*, нар. 2 лютого 1940) — відомий норвезький та американський політолог, професор соціальних наук Колумбійського університету. Автор праць із філософії соціальних наук і теорії раціонального вибору (прим. автора).

² *Elster J. Constitutionalism in Eastern Europe: An Introduction / J. Elster // University of Chicago Law Review. — 1996. — № 58. — P. 40–41.*

³ Священна Римська Імперія або Перший Німецький Рейх — лат. *Sacrum Romanum Imperium*, нім. *Heiliges Römisches Reich* (прим. автора).

⁴ Створення федерального державного апарату // Історія держави і права зарубіжних країн та правові системи світу [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.zen.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=207:2009-12-17-14-39-32&catid=20:2009-12-17-13-46-25&Itemid=29

⁵ Конституційне (державне) право зарубіжних країн : підручник : у 4 т. / відп. ред. Б. А. Страшун. — М. : БЕК, 1995. — Т. 2. — 448 с.

⁶ Ганс Кельзен (нім. *Hans Kelsen*; 1881–1973) — австрійський юрист, засновник Конституційного Суду Австрії (прим. автора).

Конституційного Трибуналу, призначеного для контролю за конституційністю законів, повністю відповідає теорії поділу влади. Він обґрунтовував це таким чином, що Конституційний Трибунал не уособлює владу в усіх її об'ємних ознаках, а лише виконує роль контрбалансу чи «негативного законодавця»¹.

«Кельзенівська доктрина нормативізму як різновид юридичного позитивізму, — пише М. Костицький, — була проявом монізму та пов'язана з філософською концепцією, згідно з якою право не повинно займатися соціальними та моральними передумовами правових постанов, а лише специфічно юридичним, нормативним змістом права, внутрішньою стороною права, себто нормативністю. Цю концепцію вчений назвав «чистим правознавством» та стверджував, що чисте правознавство — це теорія позитивного права, абсолютного позитивного права, а не спеціального правового порядку»².

У цьому контексті слід зазначити, що хоча КСУ утворений у жовтні 1996 року за європейською (кельзенівською) моделлю, у своїй діяльності він керується не позитивізмом, а принципами моральності та справедливості нормативно-правових актів, дослідження яких віднесено до його повноважень.

Так, згідно з юридичною позицією КСУ, сформульованою у Рішенні від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004, «відповідно до частини першої статті 8 Конституції України в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Верховенство права — це панування права в суспільстві. Верховенство права вимагає від держави його втілення у правотворчу та правозастосовну діяльність, зокрема у закони, які за своїм змістом мають бути проникнуті передусім ідеями соціальної справедливості, свободи, рівності тощо. Одним з проявів верховенства права є те, що право не обмежується лише законодавством як однією з його форм, а включає й інші соціальні регулятори, зокрема норми моралі, традиції, звичаї тощо, які легітимовані суспільством і зумовлені історично досягнутим культурним рівнем суспільства. Всі ці елементи права об'єднуються якістю, що відповідає ідеології справедливості, ідеї права, яка значною мірою дістала відображення в Конституції України»³.

Як слушно зауважує щодо цього Ю. Баулін, «критики догматичного розуміння права обґрунтовано вважали, що постулати цієї наукової концепції є несумісними з демократичними принципами діяльності держави, а їх запровадження становить загрозу утвердженню тоталітарних методів її управління. Не випадково саме таке розуміння сутності права стало фундаментом як радянської, так і німецької, за часів III-го Рейху, репресивної ідеології правової культури»⁴.

¹ *Стецюк П. Б.* Виникнення та розвиток правової охорони конституції як політико-правового явища / П. Б. Стецюк [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.lawyer.org.ua/?i=240>

² *Костицький М. В.* Нормативізм як методологія юриспруденції / М. В. Костицький // Науковий вісник НАВС. — 2014. — № 4. — С. 17–29.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 69 Кримінального кодексу України (справа про призначення судом більш м'якого покарання) від 2 листопада 2004 року № 15-рп/2004 // Офіційний вісник України. — 2004. — № 45. — Ст. 2975.

⁴ *Баулін Ю. В.* Методологічні аспекти дослідження конституційності окремих положень закону в діяльності Конституційного Суду України // Методологія в праві : монографія / за заг. ред. І. Безклубого. — К. : Грамота, 2017. — 656 с.

У цьому контексті не зайве зазначити, що поняття «дотримання конституції», «конституційність закону», «конституційний судовий контроль» у радянській юридичній науці і практиці державотворення УРСР не застосовувалися, оскільки переважала концепція, за якою конституційний контроль суперечить принципу верховенства законодавчої влади, а відповідно — й принципу народного суверенітету, тож вважалося, що наділення особливого юрисдикційного органу конституційного контролю правом скасовувати акти Верховної Ради України — єдиного органу, що виступав від імені народу, — перетворювало принцип народного суверенітету на фікцію¹.

У жовтні 2016 року набув чинності Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»². Зокрема, відповідно до нової редакції Конституції України КСУ більше не визначається як складова загальної системи правосуддя, а положення, що регламентують на конституційному рівні його діяльність, сконцентровані в окремому розділі XIII Конституції України «Конституційний Суд України». Підкреслено також, що діяльність Суду ґрунтується на принципах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, обґрунтованості та обов'язковості прийнятих ним рішень і висновків.

Новели в частині конституційного регулювання діяльності Суду стосуються не тільки повноважень та конституційного статусу, а й практично всіх аспектів його функціонування, у тому числі гарантій незалежності, недоторканності суддів, порядку та умов їх призначення і звільнення тощо.

Ще однією новелою Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» є запровадження інституту конституційної скарги як альтернативи інституту звернення фізичних та юридичних осіб з питань надання офіційного тлумачення законів України.

Загалом такі зміни слід оцінити позитивно, оскільки вони відповідають не тільки статусу КСУ як органу конституційної, а не загальної юрисдикції, а й загально-визнаній практиці європейського конституційного правосуддя.

Згідно зі статтею 1 Закону України «Про Конституційний Суд України» (далі — Закон) КСУ є органом конституційної юрисдикції, який забезпечує верховенство Конституції України, вирішує питання про відповідність Конституції України законів України та у передбачених Конституцією України випадках інших актів, здійснює офіційне тлумачення Конституції України, а також інші повноваження відповідно до Конституції України³.

На виконання цього завдання, як зазначає Ю. Баулін, Суд розглянув питання щодо конституційності норм більше ніж 150 законів та інших правових актів, понад 100 положень яких було визнано неконституційними, що відповідно до статті 152 Конституції України мало наслідком втрату ними чинності з дня прийняття відповідного рішення.

¹ Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи / Ю. Баулін // Вісник Конституційного Суду України. — 2016. — № 4/5. — С. 23–40.

² Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401–VIII // Голос України. — 2016. — № 118.

³ Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 року № 2136–VIII // Відомості Верховної Ради України. — 2017. — № 35. — Ст. 376.

Здебільшого підставами для визнання неконституційними зазначених норм права було порушення ними прав і основоположних свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією України, у тому числі права людини на життя, особисту недоторканність та свободу пересування, об'єднання у професійні спілки для захисту своїх трудових і соціально-економічних інтересів, соціальний захист, права вільно обирати та бути обраними до органів державної влади тощо¹.

Враховуючи обов'язковість рішень Суду, можна говорити про те, що рішення, юридичні позиції КСУ, поряд із конституційними нормами та міжнародно-правовими актами, що проголошують й унормовують статус суддів та їх незалежність, є тим наріжним каменем, на якому має базуватися національне законодавство у сфері судочинства, статусу суддів та правосуддя.

Водночас слід констатувати, що незважаючи на більш ніж двадцятирічний період роботи Суду, наукова думка не приділяла та й не приділяє нині достатньої уваги дослідженню методологічних та процесуальних аспектів його діяльності, що, на нашу думку, має наслідком наявність колізій та правової невизначеності окремих норм законодавства в галузі конституційного правосуддя.

Як приклад можна навести зауваження судді КСУ О. Литвинова щодо частини третьої статті 89 Закону, згідно з якою «якщо Суд, розглядаючи справу за конституційною скаргою, визнав закон України (його положення) таким, що відповідає Конституції України, але одночасно виявив, що суд застосував закон України (його положення), витлумачивши його у спосіб, що не відповідає Конституції України, то Конституційний Суд вказує на це у резолютивній частині рішення». Він слушно зауважує, що «правова визначеність останньої частини цього припису викликає сумнів, оскільки не зрозуміло, чи йдеться виключно про «резолютивну частину рішення», чи також про його мотивувальну частину, в якій за сталою практикою конституційного правосуддя викладається аргументація рішення... у цьому випадку Конституційний Суд України повинен... принаймні вказати у мотивувальній частині рішення, чому він вважає неконституційним тлумачення загального суду та яким положенням Конституції України воно не відповідає»².

Слід також погодитись із суддею КСУ у відставці А. Головіним, який звертає увагу на відсутність законодавчого врегулювання процесу виконання припису частини третьої статті 152 Конституції України, згідно з яким «матеріальна чи моральна шкода, завдана фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, відшкодовується державою у встановленому законом порядку»³. До цього слід додати, що шкода, яка підлягає сатисфакції, може бути завдана й «діями», хоча статті 150, 151 та 151¹ Конституції України, якими визначено виключний перелік повноважень КСУ, вирішення питань неконституційності дій до цих повноважень не відносять.

¹ Баулін Ю. Двадцять років вітчизняної конституційної юрисдикції: здобутки та перспективи / Ю. Баулін // Вісник Конституційного Суду України. — 2016. — № 4/5. — С. 28–29.

² Литвинов О. М. Тлумачення законодавчої норми при розгляді справи за конституційною скаргою: проблеми застосування / О. М. Литвинов // Вісник Конституційного Суду України. — 2018. — № 1. — С. 79–85.

³ Головін А. С. Окремі питання, пов'язані з запровадженням інституту конституційної скарги у вітчизняному законодавстві / А. С. Головін // Право України. — 2013. — № 1/2. — С. 244–253.

Відповідно до статті 153 «порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, ... процедура розгляду ним справ ... визначаються Конституцією України та законом». У цьому контексті виникають сумніви щодо конституційності положення частини другої статті 3 Закону, згідно з яким «відповідні правила процедури розгляду ним (КСУ — Н. Ш.) справ установлює згідно з цим Законом Регламент Конституційного Суду України».

Залишилося поза увагою законодавця та мало дослідженим наукою питання доказування в конституційному процесі, хоча у юриспруденції є загальновизнаним, що обґрунтованість рішення, обов'язковість якого в акті КСУ є конституційною вимогою (частина друга статті 147), зумовлена наявністю доказів, у нашому випадку, зокрема, щодо конституційності або неконституційності оскарженого нормативно-правового акта. «Під доказуванням у судовому конституційному процесі, — пише М. Костицький, — слід розуміти певний процес пізнання суб'єктами цього процесу — суддями і КСУ в цілому, який реалізовується як збирання, перевірка й оцінка доказів»¹.

На нашу думку, однією з причин наявності цих та інших колізійних і не визначених у правовому розумінні норм у законодавстві, що регулює діяльність КСУ, є те, що законодавець скомпонував у Законі одночасно організаційні, правовизначальні та процесуальні питання конституційного судочинства. Як правило, ці аспекти судової діяльності регулюються окремими актами; організаційні — законом про судоустрій та статус суддів; загальні засади права — кримінальним, цивільним та іншими кодексами, процесуальні — процесуальними кодексами.

З огляду на запровадження інституту конституційної скарги стає актуальним питання розробки та прийняття Процесуального кодексу конституційного провадження, яким мають бути врегульовані порядок, правила та процедура розгляду Судом справ за конституційними поданнями, зверненнями та скаргами.

Ще одним аспектом діяльності КСУ, який також недостатньо досліджений фахівцями в галузі конституційного права, є методологічні засади конституційного провадження. У цій царині можна відзначити лише «розвідки» В. Кампа², Ю. Бауліна та ще деяких нечисленних авторів.

Зокрема, Ю. Баулін, виходячи з характерної діяльності КСУ, який, на його думку, виконує функції «суду права», а не «суду факту», окрім загальнофілософських методів, відносить до методологічного інструментарію вітчизняного конституційного судочинства й метод абстрагування³ конкретних обставин, що слугували підставою для порушення клопотання про вирішення питань, які належать до компетенції Суду та які, як правило, детально викладено у конституційному поданні або зверненні⁴.

¹ Костицький М. В. Доказування в конституційному судовому процесі / М. В. Костицький // Вісник Конституційного Суду України. — 2011. — № 4/5. — С. 158–163.

² Кампо В. М. Методологія досліджень конституційної юстиції в Україні: науковий огляд / В. М. Кампо // Право України. — 2014. — № 6. — С. 158–170.

³ Абстрагування — від лат. *abstrahere* — «відволікати» (прим. автора).

⁴ Баулін Ю. В. Методологічні аспекти дослідження конституційності окремих положень закону в діяльності Конституційного Суду України // Методологія в праві: монографія / за заг. ред. І. Безклубого. — К.: Грамота, 2017. — С. 70.

«Суд права, — пише В. Кампо, — має справу з правовими актами (перевіряє їх конституційність ... надає їх тлумачення¹, з'ясовує межі дії цих актів тощо). Класичним судом права є Конституційний Суд України, а в деяких країнах судом права є відповідний верховний суд. Останній може мати і дуалістичну природу (суду права і фактів)»². Як еталон суду права, а не факту, в юридичній літературі відзначено також касаційний суд, у провадженні якого предметом касаційного контролю виступає лише законність оскарженого судового рішення, а оцінка спірних фактів є неможливою, оскільки вони вважаються встановленими (преюдиціальними) і не можуть бути знову оскаржені при касації³.

На нашу думку, визначення КСУ як суду виключно «права» у методологічному та процесуально-доказовому аспектах є дискусійним і потребує аналізу понять «право» та «факт».

У цьому контексті слід зазначити, що в юридичній науці поняття «право» тлумачиться неоднозначно.

Так, «право — це система соціальних загальнообов'язкових норм, дотримання і виконання яких забезпечуються державою та мають ключове значення у регулюванні правопорядку на національному і міжнародному рівнях»⁴.

«Право, — зазначається у підручнику з теорії держави і права, — це обумовлена природою людини і суспільства система регулювання суспільних відносин, що виражає свободу особистості та якій притаманні нормативність, формальна визначеність в офіційних джерелах і забезпеченість можливістю державного примусу»⁵.

В. Серьогін, вважає, що право — це «законодавство; здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни. Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу або більшості народу»⁶.

¹ Згідно із Законом України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII до повноважень КСУ віднесено офіційне тлумачення виключно Конституції України (прим. автора).

² Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011 // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 1. — С. 54.

³ Гражданский процесс зарубежных стран (Франция и Англия) : учеб. пособие для аспирантов / ред. В. Ю. Кулакова. — М. : Проспект, 2017. — 256 с.

⁴ Право // Юридична енциклопедія : в 6 т. / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. — К. : Українська енциклопедія, 2003. — Т. 5. — 736 с.

⁵ Теория государства и права : учеб. для вузов / под ред. проф. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — 2-е изд., изм. и доп. — М. : Норма, 2002. — 616 с.

⁶ Серьогін В. С. Верховенство права в Україні: проблеми розуміння та застосування : монографія / В. С. Серьогін. — Д. : Грані. — 2014. — 124 с.

Право, за визначенням професора В. Нерсесянца, — «це форма суспільних відносин незалежних суб'єктів, підпорядкованих у своїй поведінці загальній нормі»¹.

«Оскільки прихильники феноменологічного підходу до розуміння права, — зазначає Ю. Сайфуліна, — особливо його екзистенціального напрямку (напряму Хайдеггера²), вважають основою права конкретну життєву ситуацію чи правовідносини, право знаходить свою реалізацію з прийняттям рішення в конкретній, юридично значущій ситуації»³.

Незважаючи на певні відмінності цих та деяких інших визначень поняття «право», в юридичному розумінні його узагальнено можна визначити, зокрема, як таке, що складається з норм та актів, якими регулюються правовідносини у суспільстві. Таким чином, предметом конституційного провадження КСУ як «суду права» слід визначити питання конституційності нормативно-правових актів, що підпадають під його юрисдикцію. До винятку із загального правила слід віднести передбачені пунктом 28 частини першої статті 85 Конституції України повноваження надавати висновки щодо актів Верховної Ради АРК не тільки з питань конституційності, а й їх законності.

Натомість факт (від лат. *factum* — зроблене) в юридичній літературі визначається як філософсько-правова категорія, що має виражену суб'єктно-об'єктну природу, яка охоплює справжню подію або наслідок діяльності (онтологічний аспект) і вживається для вираження особливого різновиду емпіричного знання, яке, з одного боку, здійснює вихідні емпіричні узагальнення, будучи безпосередньою основою теорії або здогадки, а з другого — має у своєму змісті сліди семантичного впливу останніх (логіко-гносеологічний аспект)⁴.

Юридичні факти — це конкретні життєві обставини, з наявністю та/або відсутністю яких норми права пов'язують виникнення, зміну або припинення правових відносин. Юридичні факти є життєвими обставинами (діями та подіями, наявними або відсутніми, такими, що залежать або не залежать від волі людини), що прямо або опосередковано визначені гіпотезою норми права; саме вони є підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин⁵.

«Для вирішення судової справи, — пише С. Будилін, — суд вирішує питання факту (чи мали місце ті чи інші фізичні події або ментальні стани) і питання права (які загальнообов'язкові правила застосовані у справі). Питання факту і права

¹ Нерсесянц В. С. Філософія права : учеб. для вузов / В. С. Нерсесянц. — М. : Инфра-М. — Норма, 1997. — 652 с.

² Мартін Хайдеггер (Гайдеггер) (нім. *Martin Heidegger*; 1889–1976) — німецький філософ, один із найбільших філософів ХХ століття. Створив вчення про Буття як основоположної і невизначеної, але до всіх причетної стихії світобудови. Один із основоположників німецького екзистенціалізму (прим. автора).

³ Сайфуліна Ю. В. Феноменологічний підхід до розуміння права / Ю. В. Сайфуліна // Науковий вісник Чернігівського університету. — 2011. — Вип. 597. — С. 28–33.

⁴ Адміністративне право України : словник-довідник / В. К. Шкарупа, Ю. А. Ведерніков, В. П. Підчибій. — Д., 2001. — 196 с.

⁵ Явор О. Юридичні факти в сімейному праві: теоретико-прикладний аспект / О. Явор // Юридичні факти в системі правового регулювання : матеріали VI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 листопада 2015 р.). — 2015. — С. 601–606.

вирішуються судами по-різному: перші — на підставі оцінки доказів, другі — на підставі правового та логічного аналізу¹.

Отже, для вирішення питання, чи є КСУ виключно «судом права» або має дуалістичну правову природу (суду права і фактів), чого, за умови запровадження інституту конституційної скарги, не виключає й В. Кампо², слід вирішити низку питань.

По-перше, чи можна вважати встановленням юридично значущих обставин — фактом у правовому розумінні — визнання органом конституційної юрисдикції неконституційним закону (окремих його положень)?

По-друге, чи ґрунтується рішення КСУ³ про неконституційність правового акта у тому числі на факті порушення конституційної процедури його розгляду, ухвалення та набуття чинності, на дослідженні та оцінці доказів, чи виключно на правовому і логічному аналізі?

По-третє, чи є рішення Суду підставою для виникнення, зміни або припинення правовідносин як характерної ознаки юридичного факту?

Автор не має наміру нав'язувати нікому свою думку з порушених питань, натомість запрошує читачів «Вісника Конституційного Суду України» приєднатися до дискусії, що, на його думку, сприятиме формуванню науково обґрунтованого, законодавчо досконалого, сучасного розуміння філософсько-правових та процесуально-методологічних засад діяльності вітчизняного органу конституційної юрисдикції як важливого елемента загальнодержавного механізму захисту прав, свобод та законних інтересів громадян правової, демократичної та соціальної Української держави.

Шаптала Н. Конституционный судебный контроль: исторические предпосылки, философско-правовые и процессуально-методологические основы. *Статья посвящена изучению исторических предпосылок, философских, правовых (юридических), процессуальных и методологических основ конституционного судебного контроля как важного элемента общегосударственного механизма защиты прав, свобод и законных интересов граждан.*

Автор также поднимает актуальные, однако мало изученные проблемы определения философско-правового статуса органа конституционной юрисдикции и методологических основ формирования доказательной базы в процессе конституционного производства.

Ключевые слова: *доказательство, законность, законодательство, конституционный контроль, народный суверенитет, справедливость, суд, право, правосудие, факт.*

¹ Будылин С. Л. Вопрос права или вопрос факта? Доказывание и кассация / С. Л. Будылин // Вестник ФАС Уральского округа. — 2014. — № 2. — С. 79–124.

² Окрема думка судді Конституційного Суду України Кампа В. М. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень Закону України «Про судоустрій і статус суддів», Кримінально-процесуального кодексу України, Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України від 13 грудня 2011 року № 17-рп/2011 // Вісник Конституційного Суду України. — 2012. — № 1. — С. 54.

³ Йдеться про рішення Конституційного Суду України не як вид його актів, а як результат дослідження питань, порушених у конституційному поданні, зверненні або скарзі (прим. автора).

Shaptala N. Constitutional judicial control: historical preconditions, philosophical-legal and procedural-methodological principles. The article is devoted to the research of historical preconditions, philosophical, legal, procedural and methodological principles of constitutional judicial control as an important element of the national mechanism of protection of rights, freedoms and legitimate interests of citizens.

The author also raises the actual, yet little-researched problems of determining the philosophical and legal status of a body of constitutional jurisdiction and the methodological foundations for the formation of evidence base in the constitutional process.

Key words: evidence, legality, legislation, constitutional control, people's sovereignty, justice, court, law, justice, fact.